

Teremtő nevetés

(A „rózsát nevető leány“ meseleméhez.)

Abban a syncretisticus teremtés-mythosban, mely a leideni J. 395. jelzésű varázspapyrusba szöve maradt ránk,¹ kiemelkedő szerepet vizs a demiurgos nevetése, mint teremtő principium: και ἐγένελασεν ὁ θεὸς ἐπτάκις · χα χα χα χα χα χα χα. γελάσαντος δὲ τοῦ θεοῦ ἐγεννήθησαν θεοὶ ἐπτὰ, οἵτινες τὸν κόσμον περιέχουσιν οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ προφανέντες. κακχάσαντος πρώτον αὐτοῦ ἐφάνη φῶς καὶ αὐγὴ διηύγησεν τὰ πάντα... ἐκάκχασε δὲ δεύτερον ἦν πάντα ὕδωρ... ἐκάκχασε τὸ ἑβδομον ἀσθησιζόμενος καὶ κακχάζων ἐδάκρυσε καὶ ἐγένετο Ψυχὴ... (κοσμοποιία 32—81. ss. ... *és felnevetett az isten hétszer, ha, ha, ha, ha, ha, ha, ha; és amint az isten felnevetett, létrejött hét isten, akik a világot fenntartják; mert ezek jelentek meg először. Az isten első felnevetésére megjelent a világosság és ragyogás ragyogott be mindent... és felnevetett másodszer, és volt minden: víz... és felnevetett hetedszer, úgy, hogy elakadt a lélekzete, és nevetés közben könnyet ejtett és lett Psyché: a Lélek...)*²

Az emanatio-nak ezt a sajátos formáját, a „teremtő nevetést“ nyomon követő ἐσύρισε ἐπόπυσε — ἔφη Ἰάω formulákkal együtt, A. Dieterich vizsgálta először.³ „Schöpfung durch den λόγος, das ἔφη, ist die gewöhnliche und uralte Form der Emanation nicht bloss in assyrischer, aramäischer und hebräischer Überlieferung, sondern auch in den alten ägyptischen Hymnen: aus dem Munde des Alleinen fliessen die Götter; 'er spricht das Wort, es erschaffen sich die Götter'.“ S utal Philon λόγος-fogalmára, idéz egy orphikus töredéket, s kivált sok gnosztikus adatot. „Aber das alles gibt uns keinen bestimmten Anhalt... Es gilt vielmehr die ganz ungewöhnliche Vorstellung von der Schöpfung durch Lachen und Weinen Gottes zu verfolgen.“ A gyökerét ennek a gondolatnak, melyet a görögnyelvű kultúrában ismét orphikus töredékek, gnosztikus és mágikus papyrusok képviselnek, szintén egyiptomi képzetekben keresi

¹ Új kiadása: Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae*. II. 1931, 86—131. ll. ~

² A papyrus 139—209. és 443—563. sorai párhuzamos szöveget nyújtanak; az ezekből helyreállított κοσμοποιία-t idézzük, v. ö. Dieterich, *Abraxas*. 1891, 3—20. ll.

³ i. m. 21—31. ll.

Dieterich. De valamennyi egyiptomi idézetében a *sírás* dominál, míg a leideni *κοσμοποιία*-ban a *nevetés*, mely csak egyszer keveredik az isten könnyeivel. Már ez a különbség is gondolkodóba ejt, bár kétségtelen, hogy a *κοσμοποιία* összetételében — s általában e varázspapyrusok által képviselt kultúra háttérében — az egyiptomi elemek határozottan túlsúlyban vannak. A Dieterich által felhozott egyiptomi szövegek az égből jövő, megtermékenyítő esőt, harmatot azonosítják isten könnyeivel, — s a derült ég termést érlelő sugarait, mint az isten mosolyát felfogni: talán csakugyan az előbbi gondolat következetes továbbgondolása. Így esetleg Dieterich egyiptomi adatait a párisi nagy papyrushoz lehetne idézni jellemző párhuzam gyanánt: ἀνέθαλεν ἡ γῆ τοῦ ἐπιλάμψαντος καὶ ἐκαρποφόρησεν τὰ φυτὰ τοῦ γελάσαντος, ἐξωογόνησε τὰ ζῷα τοῦ ἐπιτοέψαντος... (1611. ss... *felvirult a föld, amikor te felragyogtál, és termést hoztak a növények, amikor te neveltél, és élőket hoztak létre az élők, amikor te elrendelted,*⁴ s mindenestre azokhoz a szavakhoz, melyeket a British Museum 46. sz. papyrusából idéz Dieterich ἐγὼ εἰμι, οὗ ἐστὶν ὁ ἰδρὼς ὄμβρος ἐπιπίπτω ἐπὶ τὴν γῆν, ἵνα ὀξέσῃ... (152. ss. ... *én vagyok, akinek a verejtéke az eső, amely lehull a földre, hogy megtermékenyítse...*)⁵ Ilyen természetű meteorológiai vonatkozás azonban éppen nem érezhető a hét istent teremtő emanatio-ban. Itt a kacaj *hangja*, a nevetés maga, mint megszilárdulni, vagy legalább is formát ölteni képes *substantia* szerepel. S az isten száján kijövő hang ezért determinálja oly döntően az emanált teremtmény lényegét, szövegünkben a hét kacagás a fényt, a vizet, Hermest: az értelem, *Ἔννα*-t: a születés istenét, Moirát, Kronost, s végül: az isten könnyeivel keveredve, *Ψυχή*-t, majd ezek után a süvöltő füttyszó (*συριγμός*) a sziszegő sárkányt, a *δράκων Πύθιος*-t, s a *ποππυσμός*⁶ Phobost, a Félelmet, míg az *Ἴζω* kimondása után megjelenik a *μέγας θεός*: a legfőbb isten. Ezt, úgy látszik, egyéb párhuzamok jobban fogják megvilágítani, mint a Dieterich által idézettek.

Újabbán E. Fehrle foglalkozott a kérdéssel, s nála a leideni papyrus kozmogóniája is annak a gondolatnak az alátámasztására szerepel, hogy a nevetés, mint az életkedv megnyilvánulása, megtörheti a halál erejét és életet hozhat létre. „Der Grieche nennt die trauernde Demeter *ἀγέλαστος*, d. h. sie lacht nicht mehr... Erst als sie durch derbe Späße zum Lachen gebracht war, zog der Frühling wieder ins Land... Dem griechischen Mythos liegt die Vorstellung zugrunde, *Lachen als Äusserung der Lebenslust könne den Bann des Todes brechen und Leben bewirken. In einer griechisch-ägyptischen Darstellung der Welterschöpfung wird erzählt, Gott habe siebenmahl gelacht, daraufhin seien die sieben weltumfassenden*

⁴ Preisendanz, i. m. I, 124. 1:

⁵ u o. 186. 1.

⁶ Lefordíthatlan hangutánzó szó, valószínűleg a levegővel telt száj hirtelen elcsattantására, melyet éppen mint gyermekijesztő mozdulatot ismerünk.

Götter entstanden. Beim siebentenmahl habe er Freudentränen gelacht, und sei Psyche geboren worden.“⁷ Fehrle ebből az alapgon-
dolatból iparkodik megmagyarázni számos népszokást és hagyományt (pl. a *risus paschalis*-t), de fejtegetései a leideni *κοσμοποιία* szempontjából nem hoznak megnyugtató eredményt, mert a világteremtés első hét mozzanatát ezek alapján el kellene szigetelnünk a három utolsótól, a *ποππυσιμός*, a *συργμός* és az isten-név kimondása által történő teremtéstől.

Helytállóbbnak tetszik arra hivatkoznunk, hogy a kabbala felfogása szerint a *sófár* (templomi szarukürt, melynek főleg a zsidó újévi szertartásban van szerepe) hangjából angyalok jönnek ki, s állnak az Úr trónja elé szószólóként könyörögni Izrael bűne bocsánatáért: „Vajha jónak látnád, Örökkévaló Istenünk és őseink Istene, hogy felszálljanak ezek az angyalok, akik kijönnek a sófárból... dicsőséged trónja elé és jó szót szóljanak érettünk engesztelésül minden bűnünkért“ — olvasható ma is a konzervatívabb zsidó újévi rituálékban.⁸ A hellenisztikus teremtés-nyilatkozatban a demiurgos hét kacagásából született a hét isten, itt az ünnepi kürt felharsanó akkordjai válnak közvetlenül angyalokká. De még világosabb teszi a *teremtő nevetés* mivoltát egy indiai adat: Kalidásza a *Mégha-dutában* a Kajlásza hófödte csúcsát nevezi Siva kővé és jéggé merevült kacajának.⁹

Annak eldöntésére nem mernék vállalkozni, hogy ez adatok közül mennyi és miképpen állítható genetikus viszonyba egymással, bár, ami a kabbalisztikus imádságot illeti, említése e helyen történetileg is már eleve indokolt. A kabbalának a leideni *κοσμοποιία*-val való sokoldalú kapcsolatait már Dieterich is hangsúlyozza.¹⁰ Ezúttal azonban nem a leideni *κοσμοποιία* forrásainak kérdéséhez akartam szólni, hanem csupán értelmezéséhez, amire elsősorban azért volt szükségem, mert remélem, hogy evvel kapcsolatban egy magyar népmeséből is jól ismert meseelem kerül helyesebb megvilágításba.

Aki a „teremtő nevetés“ mythosának vallástörténeti helyét keresi, nem mellőzheti a *Puspahásza* (= *rózsát nevető*) nevű udvari ember indus és a *rózsát nevető* leány európai meséit sem. Ebben a munkában örömmel használhatja fel Solymossy Sándor anyaggyűjtését, melynek különben úttörő jelentősége éppen abban van, hogy egy érdekes példán a mesemotívumok tárgy-történeti feldol-

⁷ E. Fehrle. *Das Lachen im Glauben der Völker*. Zeitschrift f. Volkskunde. 1930, 1—5. II.

⁸ V. ö. Kohlbach Bertalan, *A kürt szava*. IMIT-Évkönyv. 1915, 137. l.

⁹ Kalidasa's *Wolkenbote*, übers. u. erl. v. C. Schütz: 1859, 24. l., v. ö., Schmidt József *Kalidásza*. A kultúra nagyjai. 3. 9. l.

¹⁰ V. ö. főleg i. h. 161. l. — Heller Bernát professzor úr figyelmeztet arra, hogy a leideni papyrus címe, *ἡ ὁδοῦ ἢ Μωύσεως* is a zsidó hagyományos irodalommal függhet össze. Itt ismeretes a pentateuchus *hét* könyvre osztása is, s e szerint a számozás szerint Mózes *nyolcadik* könyve közvetlenül csatlakozik a kanonikus mózesi könyvekhez.

gozása helyébe a mese képzet-kincsének interpretálását állítja.¹¹ De az már az eddigiekből is kétségtelen, hogy a „rózsát nevetés“ Soly-mossy szerint „képtelen“ meselemét nem fogjuk a rendesen vele együttjáró, de a „konkrét szemlélet“ nyomán (könnyecsepp = gyöngy) önként felöltő „közvetlen képasszociációnak“ tekinthető „gyöngyöt sírás“ analógiás hatásából eredeztetni. Így természetesen a Puspa-hásza-vonás prioritását sem tekinthetjük ezen az alapon eleve ki-zártnak. Ismételjük: „a kacaj *hangja*, a nevetés maga, mint megszi-lárdulni, testet, vagy legalább is formát ölteni képes *substantia*“: ennek a képzetnek megvoltát primitív gondolatkörben, azt hisszük, sikerült igazolnunk, s ebben a gondolatkörben a „rózsát nevetés“ realitás szempontjából semmiben sem különbözik a „gyöngyöt sírás“tól.¹² Mert a hang itt nem a hangforrás által keltett *affektus*, mozgás vagy folyamat, hanem *produktum*: a beszélő által létreho-zott s a világ létezői közé állított önálló létező. Hivatkozunk még Apuleiusra, kinek *Metamorphoses*-ében Psychét láthatatlan lények szolgálják: hangok, melyek „testtől meztelenek“ (*vox quaedam corporis sui nuda*) „puszta hangok voltak a szolgálói“ (*voces ancillas habet. solas voces famulas habebat*).¹³ Ha talán tárgy történetileg ez a részlet nem is különbözik más láthatatlan szellemekről szóló me-séktől, a dolog részletezése és éles megfogalmazása mindenesetre az *egyénült* hang iránti eleven érzékre mutat. Igaz, hogy ezek a han-gok még *voces informes*: alakatlanok, de már mint hangok indi-viduumok. Tovább megy egy, még valószínűleg a Kr. előtti II. szá-zadhól való görög töredék, a Nechepso-látomás, mely megragadó költőiségevel a legközvetlenebbül meggyőző, olyannyira, hogy már nem is igényel magyarázatot:

καί μοί τις ἐξήχησεν οὐρανοῦ βοή,
ἢ σάρχας ἀμφέκειτο πέπλος κυανόχρους
κίεφας προτείνων.

(És számomra hallatszott az égből valamiféle hang, melynek tes-tét körülvette kékszínű lepel, esti szürkületet terjesztve maga előtt.)¹⁴ Éppen az a tény, hogy mi mint költészetet elfogadhatjuk és befo-gadhatjuk, igazolja lelki realitását.¹⁵

A hang ilyen természetű érzékelésére különben úgyszólván nap-jainkig megőrizte az érzékenységet az európai szellem két funk-ciója: a misztikus theológia és a túlfinomult muzikalitás. Az elsöre

¹¹ Mesehősnő, aki „gyöngyöt sír és rózsát nevet“ Ethnographia. 1917, 223 —237. ll.

¹² Mäsfelöl Soly-mossy anyaga is mutatja, hogy a „teremtő nevetés“-nek ez sem egyedüli lélektani háttere. Egy oláh mese hősnője „ha nevet, sír vagy kö-hög, a szerint napfény, eső és vihar kerekedik“: ez a meteorológiai vonatkozás már rokona lehet a párisi és londoni papyrusok idézett helyeinek.

¹³ Apuleius, *Metamorphoses*. V. k.

¹⁴ V. ö. R. Reitzenstein, *Poimandres*. 1904. 5. l.

¹⁵ V. ö. Kerényi Károly, *Gondolatok Dionysosról*. Pannonia. 1935. 79. ll.

nézve idézzük Szent Teréz önéletrajzának modern magyarázóját: „... az Úristen által a lélekhez intézett szavakat a misztikus teológia nyelvén „teremtő szavak“-nak nevezzük, amennyiben létrehozzák azt, amit jelentenek. Mikor az Úr a teremtéskor azt mondotta: „Legyen világosság“, akkor lőn világosság; hasonlóképpen, mikor a lélekhez így szól: „Légy nyugodt“, akkor meg is teremti benne a nyugalmat...“¹⁶ S idézzük a romantikus zenei érzékenység egyik legnagyobb író-képviselőjének, E. T. A. Hoffmannak Gluck-novellájából: „Melodien strömten auf und nieder, und ich schwamm in diesem Stromme und wollte untergehen; da blickte das Auge mich an und hielt mich empor über den brausenden Wellen. Nacht wurde es wieder, da traten zwei Kolosse in glänzenden Harnischen auf mich zu: Grundton und Quinte! sie rissen mich empor, aber das Auge lächelte: Ich weiss, was deine Brust mit Sehnsucht erfüllt; der sanfte, weiche Jüngling, Terz, wird unter die Kolosse treten: du wirst seine süsse Stimme hören, mich wieder sehen, und meine Melodien werden dein sein“. A *Musikalische Novellen* kiadója E. Istel még hozzáfűzi Hoffmann hang-víziójának az ifjú Wagner Richardra tett hatását, Wagner önéletrajza nyomán: „Ich war damals in meinem 16. Jahre und zumal durch die Lektüre Hoffmanns zum tollsten Mysticismus aufgeregt: am Tage im Halbschlaf hatte ich Visionen, in denen mir Grundton, Terz und Quinte leibhaftig erschienen und mir ihre wichtige Bedeutung offenbarten.“¹⁷

Waldapfel Imre

¹⁶ *Szent Terézia összes művei*. Fordította Szent Teréziáról nevezett Ernő atya. 1928. II, 253. l.

¹⁷ Reclams Universal Bibliothek 5274. sz. 37. l.

Megalakult a Magyarságtudomány Barátainak Társasága

A tagok névsora a következő:

Badacsonyi Bazaltbánya Rt.
Dr. Bakay Lajos
Dr. Bakody Aurél
Balló Edéné
Borbély György
Csapói-Réz Margit
Dr. Csépay Károly
Demény Károly
Dr. Dohnányi Ernő
Dohnányi-Galafres Elza
Drasche-Lázár Alfréd
Dr. Egyed István
Elischer Ernő
Dr. Eperjesy Sándor
Dr. Ferenczy Géza
Dr. Fésűs Andor
Fischer Béla
Friedrich János
Gecső Sándorné
Görgey György
Hüttl Hümér
Dr. Imrédy Béla
Kánya Kálmán
Kissebesi és Korláti Kőbányák Rt.
Klinkó Dezső
Kollerich Pál és Fiai Rt.
Kolossvály Endre
Kozma György
Kozma Miklósné
M. kir. Külügymin. Sajtóoszt.
Báró Láng Boldizsár
Láng József
Lázár László
Löffler László

Margitay József
Nelky Jenő
Neuhold Kornél
Ottlik György
Papp Viktor
Dr. Parassin József
Vitéz Pesthy-Müller József
Pécskői Bazaltbánya Rt.
Dr. Preszly Elemér
Dr. Puky Árpád
Dr. Rác Mihály
Reményi-Schneller Lajos
II. sz. Sebészeti Klinika
Sidló Ferenc
Vitéz Somogyi Béla
Dr. Stühmer Frigyes
Dr. Szabolcska Mihály
Sztranyavszky Sándor
Tahy László
Dr. Taubinger Zoltán
Thaly Zsigmond
vitéz dr. Thuranszky László
Dr. Tihamér Lajos
Tormay Cecil
Dr. Ugron Gábor
Dr. Vajda Ödön
Dr. Vass Elek
Báró Vay László
Vásárhelyi András
Vezsenyi Jenő
Dr. Wünscher Frigyes
Zalahalápi Bazaltkőbánya Rt.
Zimmer Ferenc

Kérjük mindazokat, akik komoly barátai törekvéseinknek, hogy e Társaság tagjai közé lépjenek.

Jelentkezni lehet a Magyarságtudomány kiadóhivatala révén, Kecskemét, Postafiók 146, vagy a Szerkesztőnél, Budapest, Rádió Rt. Évi tagsági díj 10 pengő.